

Antikvetaren i framtidsdebatten

Emin Tengström, humaniora
och tvärvetenskapen under
1970- och 1980-talen

KARL HAIKOLA

Under åren kring 1970 skakades det svenska välfärdssamhället av en rad kriser och debatter med internationell räckvidd: miljö- och resursfrågornas genombrott, oljekrisen, den ekonomiska krisen, utvecklingsländernas mobilisering för en ny ekonomisk världsordning och så vidare. Detta fick också betydande vetenskapliga återverkningar. Ett exempel är uppkomsten av vad Michael Egan har kallat *crisis disciplines*, det vill säga programmatiskt tvärvetenskapliga och inte sällan explicit normativa forskningsfält, direkt knutna till vad som uppfattades som akuta, ofta globala hot.¹

I ett svenskt perspektiv kan man konstatera att humanister måhända inte var någon dominerande grupp i detta politiskt och vetenskapligt omvälvande sammanhang. Likväl lämnade de viktiga bidrag. Dessa bidrag är en intressant men än så länge till stor del outforskad del av humanioras historia i välfärdssamhället. Mitt kapitel åtgärdar i någon mån detta genom att uppmärksamma latinisten och historikern Emin Tengströms roll i 1970- och 1980-talens framtidsdebatt.²

Tengström (1929–2023) disputerade vid Göteborgs universitet 1964 och erhöll samma år en hedersdocentur vid samma lärosäte. Hans forskning rörde dels de romerska provinserna i Nordafrika under senantiken, dels latinets historia i Sverige. I början av 1970-talet började han i likhet med många andra intressera sig för globala miljö- och resursfrågor. På

våren 1972 valdes han till ordförande för en alldeles nybildad forskningsmiljö vid Göteborgs universitet: Centrum för tvärvetenskapliga studier av människans villkor, vanligen förkortat till Centrum för tvärvetenskap.

Denna nya forskningsmiljö fick under 1970-talet en viktig roll i svensk miljödebatt. Föreläsningar och seminarier serier samlade nationellt och internationellt kända namn. Tvärvetenskapliga ämnen skapades. Bland annat introducerade Centrum för tvärvetenskap humanekologin i Sverige, först som en grundkurs för studenter vid Göteborgs universitet och Chalmers tekniska högskola. Inom kort tillkom en forskarutbildning i ämnet, för vilken Emin Tengström blev administrativt ansvarig. Därutöver bedrevs en omfattande extern verksamhet i form av studiecirkelar, bokutgivning, konferenser med journalister och riksdagsledamöter, offentliga debatter och samarbeten med grund- och gymnasieskolor i södra Sverige.³

Som humanist var Tengström en udda fågel i den av tekniker, naturvetare och medicinare dominerade församlingen. Icke desto mindre tillhörde han de mer drivande aktörerna, både inom- och utomvetenskapligt.⁴ Han medverkade frekvent i *Göteborgs-Posten* och *Göteborgs-Tidningen*, under några år också i *Arbetet*. I *GP* publicerade han debattartiklar och recensioner. De senare rörde understundom böcker om antiken eller latinets historia, men oftare böcker om miljö-, energi- och teknikfrågor. Det är också noterbart att denne humanist, med antiken som specialområde, fick komma till tals i en mängd frågor som på något sätt berörde den långsiktiga framtiden, oaktat om ekonomiska, sociala, teknologiska eller arkitektoniska aspekter stod i fokus.⁵

Likaså kan konstateras att tvärvetenskapen och miljöengagemanget omformade Tengströms akademiska bana. År 1981 innehade han en jubileumsprofessur med humanekologisk inriktning vid Chalmers. Fem år senare erhöll han Sveriges första fasta professur i samma ämne vid Göteborgs universitet, där han samtidigt tillträdde ett sexårigt prorektorat. Själva det faktum att han ofta verkade i tvärvetenskapliga och framtidsorienterade sammanhang förefaller dock snarast ha manat honom att reflektera över humanioras egenart och potentiella samhällsbidrag.

Tengström och humanioras historia

Forskningsläget kring Emin Tengström är än så länge sparsmakat, utöver att han uppmärksammats i anslutning till specifika frågor.⁶ Dock har han tvivelsutan relevans då humanioras historia i välfärdssamhället ska skrivas.

Till att börja med kan en studie om Tengström tjäna som ett bidrag till vår förståelse av hur humanioras förutsättningar förändrades under den aktuella perioden. I sin nyligen publicerade avhandling om humanioras kunskapspolitiska legitimitet under folkhemsepoken har Hampus Östh Gustafsson visat att 1970-talets krisstämningar för humanister innebar en möjlighet till mobilisering och konstruktiv självkritik efter decennier av successivt sjunkande status. I motsats till naturvetare, tekniker och samhällsvetare hade humanisterna inte haft någon självklar funktion i byggandet av välfärdssamhället. När det dominerande framstegsorienterade narrativet om ekonomisk, teknisk och vetenskaplig utveckling efter hand underminerades var detta utanförskap emellertid en tillgång snarare än en belastning. I anslutning till välfärdssamhällets kris formulerade framför allt en yngre generation humanister något som Östh Gustafsson kallar en kritisk-ideologisk legitimeringsstrategi. Genom denna knöts den humanistiska kunskapen till dagsaktuella frågor, och den tillskrevs en samhällskritisk och demokratifrämjande uppgift.⁷

Östh Gustafssons avhandling koncentrerar sig huvudsakligen på hur humaniora representerats på en metanivå, främst i universitetsutredningar och därtill relaterade debatter. Således finns utrymme för ytterligare studier som, med hans iakttagelser i åtanke, ger sig i kast med hur humaniora *praktiserades* snarare än diskuterades under den aktuella perioden. Likaså finns en poäng i fördjupande undersökningar om de humanistiska kunskapsaktörer som även utanför den forsknings- eller utbildningspolitiska debatten argumenterade för humanioras värden och tänkbara uppgifter – som Emin Tengström. Studier av det slaget ligger i linje med den syn på kunskap som "a broad political, social, and cultural phenomenon" som varit framträdande i den kunskapshistoriska miljö som vuxit fram kring Lunds universitet under de senaste åren.⁸

Vidare är Tengström intressant mot bakgrund av internationella strömningar inom såväl humanioras historia som vetenskapshistoria. På senare

● EMIN TENGSTRÖM i slutet av 1970-talet.

år har man inom båda fälten efterlyst historiska och kontextualiserande perspektiv på humanioras relation till andra vetenskaper. Utgångspunkten har i flera fall varit en önskan att röra sig bortom föreställningen om en klyfta mellan humaniora och naturvetenskap, bland annat artikulerad i C.P. Snows inflytelserika distinktion mellan ”de två kulturerna”. Således har man i detta sammanhang kommit att betona gränsdragningars föränderlighet, men också interdisciplinära överlappningar och sammanflätningar.⁹ Det tvärvetenskapliga projekt som Tengström bidrog till att utforma under 1970- och 1980-talen har uppenbar relevans i denna kontext. Själv reflekterade Tengström för övrigt stundtals över Snows begrepp, även om han, som vi ska återkomma till, inte delade dennes problembeskrivning.

I nära anslutning till detta kan slutligen också konstateras att Tengström och Centrum för tvärvetenskap är intressanta i förhållande till utvecklingstrender inom dagens svenska humaniora. Inte minst Anders Ekström

och Sverker Sörlin har ägnat betydande uppmärksamhet åt vad de kallar ”integrativa humaniora”. Både internationellt och nationellt sett blir det, menar de, allt vanligare att humanister uppgår i eller initierar nya tvärvetenskapliga projekt eller konstellationer, knutna till omfattande problemområden som miljö, hälsa och digitalisering: *environmental humanities*, *medical humanities* och *digital humanities*. Denna utveckling betraktar de väsentligen optimistiskt – som en möjlighet att med enfass hävda den humanistiska kunskapens värde i större sammanhang.¹⁰ Detta kräver å andra sidan nytänkande: integrativa humaniora ”formulerar sina mål och bevekelsegrunder i anslutning till reella samhällsfrågor som föreligger här och nu”.¹¹

Oavsett om vi intresserar oss för integrativa humaniora som ett ideal eller som ett empiriskt faktum – Ekström och Sörlin gör uppenbart båda – förefaller det vara en väsentlig uppgift att här anlägga ett samtids-historiskt perspektiv. Vilka eventuella föregångare till dagens integrativa humaniora kan identifieras? Vilken roll har humanister och humanistisk kunskap spelat därvidlag, och hur har humanister argumenterat för den humanistiska kunskapens betydelse i tvärvetenskapliga sammanhang? Vilka institutionella eller idémässiga beröringspunkter kan identifieras mellan dagens och gårdagens integrativa eller tvärvetenskapliga initiativ? Samtliga frågor kommer inte att beaktas i det följande, men att ställa dem är nog så viktigt. Ekström och Sörlin är relativt förtegn vad gäller den historiska dimensionen, även om några nationella och internationella exempel på integrativa humaniora *avant le mot* nämns som hastigast.¹² Jag vill dock hävda att Emin Tengström och hans roll inom Centrum för tvärvetenskap har en viktig plats i en sådan historieskrivning.

Detta kapitel syftar alltså till att undersöka hur Emin Tengström använde sig av humanistisk kunskap i det tvärvetenskapliga och framtidsorienterade sammanhang som han till stor del rörde sig i under 1970- och 1980-talen. Vilken typ av kunskap handlade det om och vilken betydelse tillskrevs den? I viss mån uppmärksammas också hur Tengströms idéer relaterade till en större politisk och medial kontext.

Undersökningen bygger på ett urval av tryckt material: böcker, rapporter, föredrag, artiklar och antologibidrag av Tengström. Då hans sammanlagda produktion under perioden var omfattande har någon typ av avgränsning varit av nöden. Fokus ligger därför huvudsakligen på texter om

eller inom humanekologi och texter om informationsteknologi – otvivelaktigt två av Tengströms främsta intresseområden under den aktuella perioden, om än knappast de enda. Relevanta dags- och kvällstidningsartiklar från 1970- och 1980-talen har också använts. Dessa har lokaliserats i Kungliga bibliotekets digitala tidningsarkiv. Jag har därtill intervjuat Tengström via e-post i maj 2021. Intervjun har huvudsakligen använts för kompletterande upplysningar kring Centrum för tvärvetenskaps verksamhet.

Kapitlet visar att Tengström aktivt använde sig av humanistisk kunskap, och då framför allt historisk kunskap om antiken. Analysen görs i de tre följande avsnitten, där varje avsnitt urskiljer en specifik funktion. Det första avsnittet belyser att Tengström tillskrev den historiska kunskapen en *förklarande* eller *vetenskaplig* funktion i relation till det större tvärvetenskapliga projektet humanekologi. Nära besläktad därmed var den *emancipatoriska* eller *kritiska* funktionen, som analyseras i det andra avsnittet: Tengström argumenterade för att ett långt historiskt tidsperspektiv motverkade determinism eller tunnelseende. Historisk kunskap var därmed oundgänglig för den som ville formulera alternativa framtidsbilder. Båda dessa funktioner är som synes kompatibla med vad Östh Gustafsson kallar den kritisk-ideologiska legitimeringsstrategin. Det tredje avsnittet pekar emellertid på att Tengström också tillskrev humaniora en *existentiell* eller *meningsskapande* funktion, vilket snarast ligger i linje med ett äldre, nyhumanistiskt bildningsideal. Jag visar också att Tengström i detta sammanhang till dels lyfte fram en annan typ av humanistisk kunskap, nämligen den litterära och konstnärliga. Analysen är inte strikt kronologiskt ordnad, men de båda första avsnitten handlar främst om 1970-talet och början av 1980-talet, med fokus på humanekologi och miljöfrågor. Det tredje lägger i sin tur tonvikten vid 1980-talet i dess helhet, med fokus på Tengströms syn på det så kallade informationssamhället.

Humaniora och helheten

”Tvärvetenskap”, ”långsiktighet” och ”helhetsperspektiv” var forskningspolitiska honnörssord under det tidiga 1970-talet.¹³ Centrum för tvärvetenskap var emellertid ett allvarligt menat försök att ge dylika begrepp ett

konkret innehåll. Jordklotet och allt levande var ett sammanhängande helt; alla mänsklighetens utmaningar och kriser hängde ihop med varandra. Följaktligen krävdes kunskapsintegration och interdisciplinärt samarbete för att bemästra dem.¹⁴ För humanekologin, det första koncentrerade försöket i denna riktning, uppställdes således den inte helt anspråkslösa ambitionen att ”söka se människans historia på jorden som *en* process”.¹⁵ Trots det allvar man uppenbart såg i den globala situationen kan konstateras att de humanekologiska skrifter som producerades vid Centrum under 1970-talet också genomsyrades av optimism inför vad fältet på sikt skulle kunna utvecklas till.

I förhållande till den humanekologiska helheten tillskrev Tengström humaniora en väsentlig förklarande funktion. Språkvetenskap, arkeologi, historia och etnologi var discipliner som, tillsammans med exempelvis sociologi, socialantropologi och nationalekonomi, kunde ”tillskjuta humanistiska och samhällsvetenskapliga komponenter till en verklighetsbild som är fotad på naturvetenskap”. Kunskap om ekologiska processer och termodynamiska förlopp måste korsbefruktas med kunskap om politiska, kulturella och ekonomiska förändringar.¹⁶ Detta kan sättas i samband med Tengströms historiesyn, i vilken idéer och kultur – i vid mening – tillskrevs stor betydelse. I ett symposium vid Naturhistoriska museet i Göteborg i början av 1981 underströk Tengström exempelvis behovet av att utveckla kunskap om de såväl kollektiva som individuella ”livsmål” som präglat förflutna och samtida kulturer. Dessa var intressanta i så måtto att de av nödvändighet korrelerade med en viss typ av relation mellan människa och natur, och en viss typ av resursanvändning: ”Eftersom valet av livsmål i hög grad bestämmer resursomsättningens storlek och innehåll, är det angeläget att söka komma till klarhet om de processer, som leder till valet av livsmål.”¹⁷ Denna föresats präglade också den undervisning i humanekologi som bedrevs vid Centrum under de första åren; en av de tre delkurser i ämnet som erbjöds initialt behandlade ”Variationer i mänsklig kultur” i ett globalt historiskt perspektiv.¹⁸

I Tengströms fall handlade det naturligt nog främst om den romerska antiken. Ett exempel är hans uppsats *Det antika romerska samhället i humanekologisk belysning* (1977), vilken resonerade kring sambanden mellan å ena sidan kultur och värderingar, å andra sidan resursutnyttjande och teknisk

utveckling i Rom under kejsartiden. En central poäng var att det västromerska rikets undergång till dels kunde förklaras av att de "kulturella reglermekanismerna" – informationssystem, kunskapsproduktion, värden, religion etcetera – successivt undergrävts. Påfrestningar och kriser som under tidigare perioder varit hanterbara blev därmed fatala.¹⁹ Konklusionen behöver inte diskuteras ytterligare i detta sammanhang, men den illustrerar Tengströms syn på det antikhistoriska stoffets betydelse för humanekologin: historiens jämförelsematerial var "ägnat att öka insikterna om människans villkor på jorden".²⁰

Uppsatsen författades inom projektet "Sveriges framtida energiförsörjning i ett historiskt och globalt perspektiv", som inleddes vid Centrum för tvärvetenskap 1976. Uppdragsgivare och finansör var Delegationen för energiforskning, syftet "att ge en serie historiska tidsbilder från energisystemens utveckling i olika vitt skilda länder på jorden och sedan låta denna serie fortsätta i framtidsscenarier".²¹ Detta indikerar att historiseringen av energi- och resursfrågor inte endast var ett internt omhuldat forskningsintresse, utan något som det dessutom fanns en viss efterfrågan på från politiskt håll.²² Vidare belyser den citerade syftesformuleringen som sådan den ofta nära kopplingen mellan det bakåtblickande och det framåtblickande perspektivet. Om denna koppling handlar nästa avsnitt.

Humaniora och framtiden

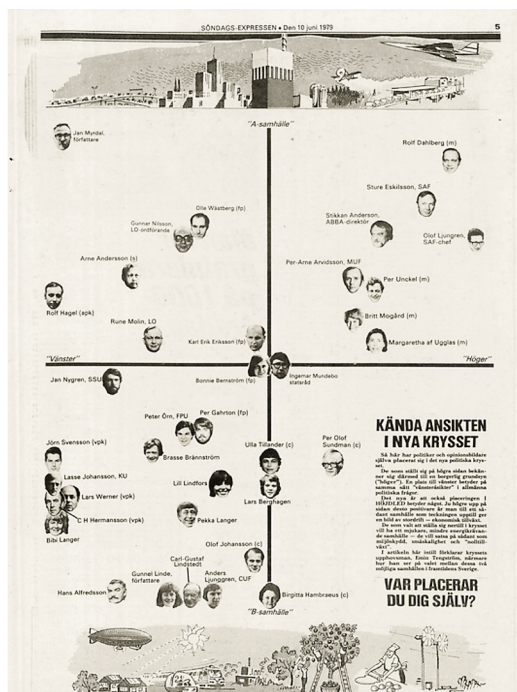
Ett annat tvärvetenskapligt fält som tidigt uppmärksammades inom Centrum, om än inte i samma utsträckning som humanekologin, var framtidsstudier. Det rörde sig vid denna tid om ett internationellt expansivt fält, som i Sverige institutionaliserades då regeringen Palme tog initiativ till det statliga Sekretariatet för framtidsstudier 1973. I detta sammanhang betonades att framtidsstudier inte fick göra halt vid trendextrapoleringar eller prognoser utifrån rådande förhållanden, utan framför allt måste sträva efter att formulera så kallade alternativa framtider.²³ Detta synsätt var också rådande inom Centrum för tvärvetenskap, som under senare delen av 1970-talet erbjöd såväl en grundkurs som en seminarieserie om framtidsstudier.²⁴ Vissa egna framtidsstudier i mindre skala gjordes också.²⁵

Tengström talade om en närmast symbiotisk relation mellan framtids-

studierna och humanekologin: om de förra framför allt handlade om att formulera alternativa framtider och utvecklingsriktningar syftade den senare snarast till att klarlägga förutsättningarna för dylika framtider – i ekologisk, ekonomisk och kulturell mening.²⁶ Även vad gällde framtidsstudierna var det historiska perspektivet viktigt i så måtto att det utöver sitt vetenskapliga eller förklarande värde också hade en emancipatorisk potential. Innan vi går närmare in på den saken är det dock värt att rikta en snabb blick mot ett par av de framtidsbilder som förfäktades inom Centrum för tvärvetenskap, vilka rönt en inte obetydlig offentlig uppmärksamhet.

I samband med 1970-talets kärnkraftsdebatt publicerade Centrum flera studier om tänkbara vägar till ett framtida ”lågenergisamhälle”, baserat på alternativ energi, nolltillväxt och decentralisering.²⁷ Sådana idéer var mer tidstypiska än originella, men Jonas Anshelm har pekat på att de genom Centrum för tvärvetenskaps arbeten fick en större vetenskaplig legitimitet.²⁸ Vidare lanserade Tengström själv i slutet av decenniet en likartad vision, med större tonvikt på den sociala dimensionen. Han tänkte sig då ett framtida Sverige där ”samskap” på kvarters- eller stadsdelsnivå successivt skulle ta över funktioner som barnomsorg och livsmedelsproduktion från den offentliga sektorn respektive näringslivet. Den inom framtidsstudier flitigt förekommande scenariometoden användes här för att skissera den tänkta samhällsförändringen i tre steg: 1981, 1987 och 1994.²⁹

Tengström argumenterade också för att framtidsbilder som dessa synliggjorde det som var på god väg att bli den centrala politiska vattendelaren, bortom den alltmer förlegade höger–vänsterskalan. På den ena sidan stod tillväxtens, automatiseringens och centraliseringens tillskyndare, på den andra anhängare av småskalighet och lokal självförsörjning. Han stödde sig därvid på den amerikanske framtidsforskaren Michael Mariens uppsats ”The Two Visions of Post-Industrial Society” från 1977, vilken han flera gånger presenterade på svenska.³⁰ Tengström åskådliggjorde Mariens resonemang genom att korsa en horisontell höger–vänsteraxel med en vertikal axel, vars båda poler utgjordes av ”a-samhället” (centraliserat) och ”b-samhället” (decentraliserat). Detta slog an en ton i ett Sverige där kärnkraftsfrågan skar genom det traditionella partilandskapet. Tengströms politiska ”kryss”, som det ofta kom att kallas, fick sålunda viss medial

● **EMIN TENGSTRÖM**
MENADE att centralisering/
 decentralisering var fram-
 tidens verkliga ideologiska
 skiljelinje, något som bland
 annat uppmärksammades i
Expressen.

uppmärksamhet under åren kring decennieskiftet. Ett exempel är en stort uppslagen artikel i *Expressen*, där reportern Carl Magnell intervjuade Tengström under rubriken "Här är mannen som vill ge oss en ny dimension". Längre fram i tidningen upplät Magnell en helsida åt att placera ut ett antal kända svenskar längs de båda axlarna. Förutom politiker rörde det sig främst om kulturpersonligheter som Hasse Alfredson, Carl-Gustaf Lindstedt (båda vänster och b-samhället), Jan Myrdal (vänster och a-samhället) och Stikkan Anderson (höger och a-samhället). Läsaren uppmunrades också att fundera över sin egen position.³¹

Inspiratören Marien själv framhöll i sin uppsats att de båda visionerna i viss mån var beroende av akademisk bakgrund: de som föreställde sig framtiden som präglad av ekonomisk tillväxt, teknisk utveckling och centralisering tenderade att vara samhällsvetare, medan den alternativa samhällsvisionen i regel bars upp av humanister och ekologer.³² Tengström

gjorde för egen del inga sådana uttryckliga poänger. Humanistisk, och då i synnerhet historisk, kunskap fyllde icke desto mindre en viktig funktion i sammanhanget. Det historiska perspektivet användes nämligen ofta som en kontrast till samtiden, med vars hjälp alternativa framtider kunde formuleras och göras mer trovärdiga. Ett exempel på detta är ett föredrag som Tengström höll på Tekniska museets symposium *Elkraftens historia i Sverige* 1983. Anförandet kretsade kring tre energisystem och de sociala och kulturella förhållanden som korresponderade med dessa system: det antika romerska, det nuvarande svenska och det som var rådande i en utopiskt anstruken framtidsbild av Sverige år 2050. Den sistnämnda överensstämde i stort sett med det tidigare nämnda lågenergisamhället. Kontrastverkan mellan de tre bilderna syftade till att ”peka på den *relativa frihet* som föreligger vid utformningen av framtida teknik-samhälle-relationer”.³³

Genom det långa tidsperspektivet motverkades sålunda, menade Tengström, den determinism som inte minst ekonomisk och teknisk forskning alltför ofta var behäftad med. I den i föregående avsnitt diskuterade *Det antika romerska samhället i humanekologisk belysning* fastslogs att ”ett historiskt perspektiv – och då gärna ett långt sådant – minskar den suggestiva kraften hos det nuvarande. Möjligheterna att föreställa sig nya lösningar på dagens problem kan förbättras.”³⁴ Uppfattningen delades också av andra inom Centrum för tvärvetenskap. Fysikern Björn Eriksson, nationalekonomen Carl Gustaf Ivarsson och sociologen Britta Jungen förordade i en rapport framtidsstudier ”som mer ansluter sig till de humanistiska vetenskaperna än till naturvetenskaperna och teknologin”. Orsaken var att det historiska perspektivet visade på framtidens öppenhet och formbarhet.³⁵

Detta kan ställas mot en iakttagelse i Bo Lindbergs och Ingemar Nilssons historik över Göteborgs universitet, där Centrum för tvärvetenskap ägnas ett avsnitt. Bortsett från Tengström, konstaterar författarna, fanns få humanister i sammanhanget, något som till dels torde ha berott på att den där förhärskande ekologiska grundsynen rimmade illa med humanioras syn på människan som en fri och skapande varelse. Inom ekologin och humanekologin, poängterar Lindberg och Nilsson, reduceras människan tvärtom till en liten del av biosfären – till yttermera visso en destruktiv sådan.³⁶ Jag har inte funnit några exempel på att Tengström tog ställning

till en sådan motsättning, rimligen för att den enligt hans uppfattning inte existerade; snarast visade det historiska – och människocentrerade – perspektivet att ett exploaterande och destruktivt förhållningssätt till naturen inte var givet. Likaså innebar människans frihet och skaparkraft också att en annan framtid var möjlig än den som tycktes följa av det sena 1900-talets utvecklingstendenser.

I detta avseende är det slutligen värt att jämföra Tengström med Rolf Edberg, en annan svensk miljödebattör vars inlägg likaså ofta utgick från ett antikhistoriskt perspektiv. David Larsson Heidenblad och Isak Hammar har visat att Edbergs pionjärverk *Spillran av ett moln* (1966) byggde på en olycksbådande analogi mellan å ena sidan efterkrigstidens globala situation, å andra sidan den grekiska och den romerska civilisationens sammanbrott, vilka enligt författarens tolkning varit företrädelsevis ekologiskt betingade. Mot bakgrund av dessa varnande exempel formulerade Edberg "an all-encompassing, albeit vague, solution to the environmental crisis: a radically altered worldview that could form the basis of a new global civilization".³⁷ Liknande idéer återfanns i hög grad även inom Centrum för tvärvetenskap, men Tengströms historieanvändning skilde sig som synes väsentligt från Edbergs. Historien var för Tengström inte en självuppreppande tragedi, där gränserna mellan nutid, dåtid och framtid löstes upp. Tvärtom var den rik på kontraster och diskontinuiteter, och därmed i sig själv en källa till hopp och inspiration. Följande avsnitt visar att detta gällde i ytterligare en bemärkelse.

Bildning i informationssamhället

Om Tengström sålunda bidrog till att föra in antiken i humanekologin och framtidsstudierna gällde även det omvända i någon mån. En omarbetad engelskspråkig version av *Det antika romerska samhället i humanekologisk belysning* användes till exempel under ett antal år som kurslitteratur i antikens kultur och samhällsliv vid Göteborgs universitet.³⁸ Som återkommande recensent av aktuella antik- och latinhistoriska verk i *Göteborgs-Posten* relaterade han gärna det litterära stoffet till dagsaktuella frågor.³⁹ Vid ett symposium på temat *Antiken – död eller levande?* i början av 1980-talet hette hans anförande "Antiken och framtidsdebatten". Antika refe-

renser och analogier var så pass vanligt förekommande i anslutning till samtidens ödesfrågor, påpekade han, att det föreföll märkligt att symposiumets själva huvudfråga alls behövde ställas. Frågan bedömdes samtidigt vara symptomatisk för den västerländska fixeringen vid framsteg och utveckling. I kontrast till denna hyllade Tengström ett land som Japan, där teknisk och ekonomisk utveckling inte uteslöt en vördnad för det förflutna: "varför skulle vi européer tveka om den antika kulturtraditionens betydelse för *vår* förmåga att finna vägar in i framtiden?"⁴⁰

Citatet ger en fingervisning om att Tengström inte endast framhävde den humanistiska kunskapens vetenskapliga och emancipatoriska värden, utan understundom också knöt an till ett mer traditionellt bildningsideal, där den humanistiska kunskapens existentiella eller meningsskapande dimension stod i centrum. Detta är noterbart eftersom den här aktuella perioden ofta har beskrivits som en lågkonjunktur för det nyhumanistiska bildningsidealet, med dess betoning på personlighetsutveckling, skönlitteratur och det antika arvet. Bernt Gustavsson ser det exempelvis som signifikativt att bildningsbegreppet utmönstrades ur 1961 års gymnasieutredning. Försök att vitalisera och omformulera bildningsidealet förekom under perioden, men förmådde inte hindra att det i stort förlorade sin lyskraft på både kulturens och utbildningens område.⁴¹ Emma Eldelin argumenterar för att bildningsidealet överflyglades av den mer samhällskritiska humaniora som vann mark under senare delen av 1960-talet. Idén om bildning kom i detta sammanhang att framstå som elitistisk, konservativ och oförenlig med jämlikhet och demokrati.⁴² Denna motsättning framträder också i Hampus Östh Gustafssons tidigare nämnda avhandling, där legitimeringsstrategier som "bildnings- och traditionsförmedling" och "nationellt meningsskapande" snarast förknippas med det tidiga 1900-talet.⁴³ För 1970-talets kritisk-ideologiska humanister framstod uppgörelsen med, snarare än bejakandet av, detta arv som en angelägen uppgift.⁴⁴

Utan att ifrågasätta att dessa konklusioner äger en generell giltighet är det värt att framhålla att fallet Tengström erbjuder en viss kontrastverkan: här framträder samhällskritikern och traditionsförmedlaren i en och samma gestalt. Han använde sig förvisso relativt sällan av själva begreppet bildning. Dock återkom han ofta till idén om humanistisk kunskap som en form av "tidlös kunskap", vars betydelse ökade snarare än minskade i

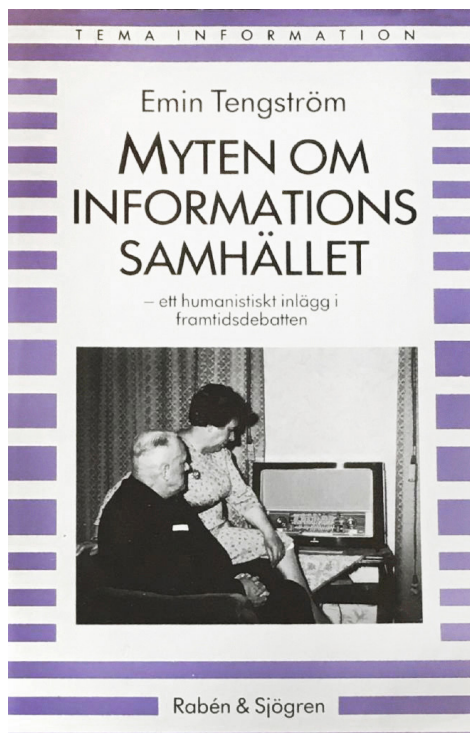
tider av snabb samhällsförändring.⁴⁵ Tengström bekände sig visserligen till "någon form av frihetlig socialism"⁴⁶, men det är signifikativt att han i en tillbakablick på sitt eget begynnande miljöengagemang underströk det avstånd han upplevt i förhållande till 1960-talsradikalismen. Han kunde omöjligt förlika sig med vad han uppfattade som den nya vänsterns bildningsförakt och värderativism, även om han sedermera fått medge att dess samhällskritik i andra avseenden varit legitim och viktig.⁴⁷

Tengströms tendens att betona den humanistiska kunskapens existentiella värde är mer framträdande i skrifter och debattinlägg från 1980-talet. Detta sammanfaller med att hans optimism inför visionära begrepp som lågenergismhället, samskap och b-samhället i någon mån avtog. Liksom många andra inom anti-kärnkraftsrörelsen beklagade han att folkomröstningen på våren 1980 tagit luften ur de radikala alternativen, och att miljö- och energifrågor inte längre fick tillnärmelsevis samma mediala uppmärksamhet som tidigare.⁴⁸

Det sammanfaller emellertid också med en annan debatt under uppsegling i offentligheten, nämligen den om informationsteknologiernas – främst datorernas – utveckling.⁴⁹ Tengström hade börjat intressera sig för ämnet 1981, under sitt år som jubileumsprofessor vid Chalmers, och var tidigt kritisk till diskursen om "informationssamhället". Dess suggestiva kraft härrörde, menade han, från teknologisk determinism och förhastad optimism inför informationsteknologins potential. Han analyserade frågan i en rad debattinlägg under 1980-talet, som mest ingående i boken *Myten om informationssamhället: Ett humanistiskt inlägg i framtidsdebatten* (1987). Tengströms fullständiga argumentation varken kan eller behöver återges i detta sammanhang; vad vi ska koncentrera oss på är hans syn på humanioras uppgifter i anslutning till den informationsteknologiska utvecklingen.

Tengströms kritik mot informationssamhället som framtidsbild riktades främst mot den optimism den var förknippad med. Att såväl informationsflödena som medierna för informationslagring förändrades i rask takt, med potentiellt genomgripande samhällskonsekvenser, höll han däremot för obestridligt. Det fanns därför goda skäl att reflektera över kunskapens, och då inte minst den humanistiska kunskapens, roll i en framtid som i alla händelser kunde förväntas skilja sig väsentligt från nuet.⁵⁰ Som

● **EMIN TENGSTROM** INTOG under 1980-talet en allt mer skeptisk hållning till informationsteknikens snabba utveckling, bland annat i *Myten om informationssamhället: Ett humanistiskt inlägg i framtidsdebatten* (1987).

vi tidigare såg hade Tengström under 1970-talet hyst vissa förhoppningar på vetenskapens möjligheter att hantera mänsklighetens problem, liksom på humanioras möjligheter att uppgå i en större tvärvetenskaplig helhet. I sina inlägg om informationssamhället framstår han som mindre förhoppningsfull därvidlag. För det första varnade han nu för att vetenskapen höll på att "infiltrera" och utarma andra viktiga kunskapsformer, såsom yrkeskunskap och vardagskunskap. Denna utveckling understöddes av informationsteknikens utveckling. Att den vetenskapliga kunskapen fick tolkningsföreträde på snart sagt alla områden var emellertid problematiskt eftersom vetenskapen, för det andra, saknade en holistisk tolkning av verkligheten: "Allt fagert tal om tvärvetenskapens och kunskapsintegrationens nödvändighet till trots, fortsätter specialiseringen och därmed fragmentiseringen av vetenskapens bild av världen."⁵¹ I detta sammanhang hänvisade

Tengström återkommande till C.P. Snows inledningsvis berörda distinktion mellan ”de två kulturerna”: *scientists* och *literary intellectuals*. Budskapet var att Snow överdrivit graden av samförstånd inom respektive grupp. De vetenskapliga kulturerna var i själva verket fem till antalet: en naturvetenskaplig, en teknisk, en samhällsvetenskaplig, en vetenskapligt humanistisk och en litterärt eller konstnärligt humanistisk. Vetenskapens problem var således allmän fragmentisering, inte polarisering.⁵²

Den sistnämnda av dessa fem vetenskapliga kulturer torde som synes ha motsvarat Snows *literary intellectuals*, som i efterkrigstidens svenska idédebatt emellertid ofta gjorts liktydiga med humanister i allmänhet.⁵³ Det är betecknande att Tengström här skilde mellan två olika former av humanistisk kunskapsbildning, liksom att han nu, oftare än förr, lade tonvikten på den senare. Huvudfrågan var inte längre hur vetenskapen kunde användas för att lösa globala problem, utan snarare hur den enskilda människan skulle kunna finna mening och orientering i en snabbt föränderlig tillvaro: ”Jag tror inte att det i första hand är forskningen som kan svara på den frågan, utan författarna, konstnärerna och musikerna.”⁵⁴ Den existentiella helhetsförståelse som han tidigare hoppats kunde uppnås via humanekologin och andra tvärvetenskaper ansåg han nu måste komma från litterärt och konstnärligt håll. Där han tidigare talat om Roms energiförsörjning talade han sålunda nu om Homeros, liksom om behovet av ambitiösa kultur- och utbildningspolitiska satsningar.⁵⁵

Detta innebar inte att tvärvetenskapen gick i stå. Den utåtriktade verksamhet som prioriterats av Centrum för tvärvetenskap under 1970-talet avtog förvisso successivt efter folkomröstningen om kärnkraft.⁵⁶ Däremot tillkom under 1980-talet två ytterligare ämnesbildningar inom Centrum, vilka båda avspeglade det forskningsintresse som berörts i detta avsnitt: biblioteks- och informationsvetenskap och humanteknologi. Den förra etablerades efter en ensamutredning av Tengström själv och skulle senare komma att flyttas från Centrum för tvärvetenskap till Högskolan i Borås.⁵⁷ Humanteknologi syftade till att studera teknisk utveckling och innovation ur ett humanistiskt och samhällsvetenskapligt perspektiv. Telia förmåddes att sponsra en professur i ämnet.⁵⁸

Som samordnande institution kom Centrum för tvärvetenskap dock att föra en tynande tillvaro under 1990-talet. Tengström har i efterhand pekat

på just den ämnesmässiga expansionen som en bidragande orsak därvidlag. Den kunskapsöverbyggande metafunktion som från första början utgjort en vital del av uppdraget hamnade successivt på undantag i takt med att de enskilda ämnena upptog alltmer av de verkligt engagerade forskarnas tid.⁵⁹ Centrum upphörde att existera i slutet av decenniet. Tengström var vid det laget närmare 70 år gammal och hade några år tidigare lämnat Göteborgs universitet för en deltidsprofessur i Århus. Fram till sin bortgång 2023 fortsatte han att publicera sig i såväl antikens och latinets historia som i mer uppenbart dagsaktuella frågor.

Avslutning

De komplexa framtidsfrågor som satte sin prägel på den sena efterkrigstiden utgjorde en bördig jordmån för allehanda tvärvetenskapliga initiativ. Inom ramarna för dylika initiativ kunde även drivna och samhällsintresserade humanister spela framträdande roller. Dessa humanisters förehavanden utgör en förhistoria till dagens integrativa humaniora och kanske inte minst till det växande fältet *environmental humanities*, eller miljöhumaniora. Denna förhistoria är angelägen att skriva.

Emin Tengström är givetvis inte det enda relevanta exemplet i sammanhanget och inte heller det första. David Larsson Heidenblad har nyligen uppmärksammat professor Birgitta Odéns – förvisso sedermera ofullbordade – initiativ till att redan i slutet av 1960-talet bygga upp en miljöhistorisk forskningsinriktning vid Historiska institutionen i Lund.⁶⁰ Samma Odén ingick några år senare i den utredning som föranledde bildandet av det tidigare nämnda Sekretariatet för framtidsstudier. Till den statliga framtidsstudieverksamheten värvades snart ytterligare historiker för att anlägga bakåt- och framåtblickande perspektiv på bland annat internationaliseringen och energipolitiken.⁶¹ Vad som möjligen särskiljer Tengström i denna kontext är att han kombinerade ett intresse för framtåsyftande tvärvetenskap med en viss upptagenhet vid den humanistiska kunskapens egenart. Åtminstone Odén argumenterade för att vägen till en mer relevant humaniora gick via ett närmande till samhällsvetenskaperna och samhällsplaneringen.⁶² Tengström torde å sin sida snarare ha ansett att relevansen uppstod i mötet mellan humanistisk kunskap och andra former av

vetenskaplig kunskap – däremot inte nödvändigtvis genom att humanister anammade andra discipliners metoder och frågeställningar.

Tengström var drivande i Centrum för tvärvetenskap, både i utom- och inomvetenskapligt hänseende. I vilken utsträckning han därvidlag alls uppfattades som just humanist, latinist eller antikvetare – i motsats till exempelvis humanekolog, ”tvärvetare” eller till och med ”framtidsforskare”⁶³ – är svårt att säga. Däremot har detta kapitel visat att Tengströms humanistiska bakgrund var viktig såtillvida att det historiska perspektivet genomsyrade hans förhållningssätt till miljö-, energi- och teknikdebatten. För det första behövdes historien för förståelsen av det föränderliga växelspelet mellan kultur och natur – mellan å ena sidan idéer, värden och ”livsmål”, å andra sidan resursutnyttjande och ekologiska beroenden. Av denna anledning integrerades ”det riktigt långa perspektivet” i såväl kursplanen för humanekologi som Tengströms egna skrifter i ämnet.

För det andra tjänade detta långa perspektiv till att frigöra betraktaren från en samhällsdebatt som enligt Tengström ofta kännetecknades av nutidsfixering, determinism och fantasilöshet. Den historiska kunskapen visade att andra samhällen varit, och alltjämt var, möjliga. I så måtto var de framtidsbilder som nämnts i det föregående – lågenergisamhället, samskapen, b-samhället – utpräglade humanistiska. Här kan ett paradoxalt drag skönjas. Den humanekologi som Tengström var med om att utveckla på 1970-talet utgick från en strävan att finna det transcendenta och enhetliga i människan över tid, att ”söka se människans historia på jorden som *en* process”.⁶⁴ Men det förefaller samtidigt uppenbart att det ofta var just historiens många skiften och kontraster som gjorde den meningsfull i detta sammanhang – däri bestod dess utopiska potential.

För det tredje betraktade Tengström också historien som en källa till ”tidlös kunskap” och existentiell förankring för individen.⁶⁵ Sedermera kom han också att alltmer betona konstens och litteraturens betydelse i detta avseende. Genom att framhäva denna mer bildningsorienterade humanistiska funktion avvek Tengström, som påpekades redan inledningsvis, från den kritisk-ideologiska legitimeringsstrategi som enligt Hampus Östh Gustafsson utmärkte 1970-talets humanistiska mobilisering. Att Tengström som latinist representerade den mest traditionstunga grenen på det humanistiska trädet hade sannolikt en viss betydelse i sam-

manhanget. Samtidigt är det värt att upprepa att hans betoning av humaniora som litterär och konstnärlig bildning, snarare än som ett vetenskapligt bidrag till en global "helhetsförståelse", tilltog under 1980-talet. I detta ökade fokus på individens behov av meningsskapande och orientering går det onekligen också att tolka in något i hög grad tidstypiskt.

Den tvärvetenskapliga miljö Tengström rörde sig i är också relevant i relation till den återkommande frågan om "de två kulturerna", delvis eftersom tvärvetenskapliga erfarenheter ofta genererar alternativa perspektiv som i sig kan ha ett idé- eller vetenskapshistoriskt värde. Tengströms tanke om *fem* vetenskapliga kulturer, som alltså formulerades i anslutning till Snows tes, är ett exempel. Men framför allt illustrerar Centrum för tvärvetenskap att disciplinräns är historiskt föränderliga – avhängiga forskningspolitiska konjunkturer såväl som internationella kriser och kunskapsgenombrott. 1970-talets *crisis disciplines* präglades av dystra framtidsperspektiv, men också av intellektuell öppenhet och genuin optimism inför möjligheten att samla skilda forskningstraditioner kring gemensamma problem. Samtidigt visar Centrum för tvärvetenskaps vidare utveckling på de svårigheter som dylika företag är behäftade med. Som kortfattat noterades i föregående avsnitt skedde här en ämnesmässig expansion som i förlängningen medförde att helheten till slut inte var mycket mer än summan av de enskilda delarna. Måhända är detta indikativt för ett slags allmänt tvärvetenskapens dilemma. Framgång sker ofta just i form av nya ämnesbildningar, som innebär att relevanta problemområden identifieras och att resurser tillförs. Samtidigt medför detta oundvikligen ett mått av specialisering och avgränsning, det vill säga det som man i utgångsläget ville motverka, åtminstone i det här aktuella fallet.⁶⁶ Utvecklingen inom Centrum för tvärvetenskap kan också tolkas som en bekräftelse på den oro inför vetenskapens fragmentisering i informations-samhället som Tengström själv uttryckte under 1980-talet.

Å andra sidan: oavsett om vissa initiala – och tämligen högt ställda – ambitioner kom på skam längs vägen har de tvärvetenskapliga ämnen som skapades under 1970- och 1980-talen fortlevt i en eller annan form. Både biblioteks- och informationsvetenskap och humanekologi är i dag väl etablerade universitetsämnen, låt vara att den forskarutbildning i det senare ämnet som Tengström var med om att grunda vid Göteborgs universitet

så småningom lades ned. Fysisk resursteori, som började utvecklas på samma tidiga stadium som humanekologin, återfinns i dag på Chalmers, i form av kurser på grund-, master- och forskarnivå. Humanteknologi slogs ihop med det likaledes tvärvetenskapliga ämnet vetenskapsstudier och flyttades till Sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet. Det går i dag under beteckningen teknik- och vetenskapsstudier, eller STS (*science and technology studies*). Om inte annat vittnar allt detta om Emin Tengströms och Centrum för tvärvetenskaps bestående avtryck i den svenska universitetsvärlden.

Eftersom jag i det föregående har avgränsat mig både tidsmässigt och tematiskt framstår det så här avslutningsvis som angeläget att kortfattat peka ut några tänkbara riktningar för vidare forskning. Exempelvis var Tengström från senare delen av 1980-talet till mitten av 00-talet involverad i ett flertal human- och samhällsvetenskapligt inriktade projekt om bilism, vilka onekligen vore värda ett närmre studium. Likaså vore det fruktbart att anlägga vetenskaps- eller kunskapshistoriska perspektiv på Centrum för tvärvetenskaps verksamhet. En möjlighet är att fokusera på de initiativ som rent konkret syftade till att överskrida disciplingränserna, exempelvis i form av konferenser och publikationer. Vetenskaps- och teknikhistoriker har under de senaste decennierna utvecklat en begreppsapparat som torde vara väl lämpad för detta.⁶⁷ En annan möjlighet är att utforska Centrums mer externt orienterade verksamhet under framför allt 1970-talet, exempelvis dess samarbeten med skolor, kommuner och företag. Lika intressanta är de internationella nätverk i vilka man ingick under perioden, vilka av utrymmesskäl helt har utelämnats i det föregående. Vad anbelangar humanioras historia mer specifikt vore det slutligen en viktig uppgift att följa utvecklingen av ämnen som humanekologi och human-teknologi: i vilken mån har det humanistiska inslaget tillvaratagits och vidareutvecklats, oaktat diverse namn- och fakultetsbyten? Många stenar återstår kort sagt att vända på, i fråga om både Emin Tengström och humaniora i välfärdssamhället mer allmänt.

Noter

1. Michael Egan, "Survival Science: Crisis Disciplines and the Shock of the Environment in the 1970s", *Centaureus*, 59:1–2 (2017), s. 26–39.

2. Emin Tengström gick bort den 7 april 2023. Föreliggande kapitel var då redan i princip färdigställt, sånär som på en sista korrekturläsning. Jag vill härmed rikta ett stort postumt tack till Emin för att han lät sig intervjuas för denna text.

3. En ingående redogörelse för Centrum för tvärvetenskaps grundande och verksamhet under de fyra första åren återfinns i Emin Tengström, *Forskaren och världen: Om en tvärvetenskaplig ansats i Göteborg* (Göteborg: Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhället, 1977). För ett mer övergripande perspektiv se Bo Lindberg & Ingemar Nilsson, *Göteborgs universitets historia II: Ett växande universitet* (Göteborg: Rektorsämbetet, Göteborgs universitet, 1996), s. 417–424. Se även Aant Elzinga, "Tvärvetenskapens paradox", i *Tvärvetenskapen och disciplinerna* (Umeå: Forum för tvärvetenskap, Umeå universitet, 1994), s. 36–55.

4. Lindberg & Nilsson 1996, s. 419–421.

5. Se till exempel Mauritz Ljungman & Sune Örnberg, "Det är inte nödvändigt att se dystert på framtiden", *GP*, 31/12 1981; Karin Teghammar, "Ekonomisk kris kan vara bra: Tvingar oss att samarbeta mer", *GP*, 19/1 1982; Karin Teghammar, "Samskap blir vår räddning?", *GP*, 6/2 1982; K-E Teghammar, "Forskarna: Det handlar om att välja framtid", *GP*, 31/7 1983; "Professor varnar", *GT*, 7/7 1986. Ett annat exempel är GT-reportern Lasse Lindhs tidstypiska artikelserie "Ditt liv år 2000", i vilken Tengström i egenskap av "framtidsforskare" fick kommentera varje enskilt scenario som Lindh presenterade, se Lasse Lindh, "Ditt liv år 2000", *GT*, 31/5, 1/6, 3/6, 4/6, 5/6, 6/6 1975.

6. Se till exempel Bernt Skovdahl, *Den digitala framtiden: Om förutsagda informations-samhällen och framväxande IT-realiteter* (Stockholm: Institutet för framtidsstudier, 2008), s. 87–94.

7. Hampus Östh Gustafsson, *Folkhemmets styvbarn: Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980* (Göteborg: Daidalos, 2020).

8. Johan Östling & David Larsson Heidenblad, "Fulfilling the Promise of the History of Knowledge: Key Approaches for the 2020s", *Journal for the History of Knowledge*, 1:1 (2020), s. 2. Se även exempelvis Johan Östling & David Larsson Heidenblad, "Cirkulation – ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp", *Historisk tidskrift*, 137:2 (2017), s. 279–280. Det projekt som föreliggande publikation är en del av har som bekant emanerat ur denna kunskapshistoriska miljö. Tidigare studier inom projektet har, utifrån den ovan citerade synen på kunskap, frilagt en mångbottnad bild av humanioras villkor och funktioner i svensk offentlighet under den aktuella perioden. Se Johan Östling, Anton Jansson & Ragni Svensson Stringberg, *Humanister i offentligheten: Kunskapens aktörer och arenor under efterkrigstiden* (Göteborg/Stockholm: Makadam, 2022).

9. Se till exempel följande temanummer: "Two Cultures?", *History of Science*, 43:2

(2005); "The History of Humanities and the History of Science", *Isis*, 106:2 (2015); "The Two Cultures Revisited: The Sciences and the Humanities in a *Longue Durée* Perspective", *History of Humanities*, 3:1 (2018).

10. Anders Ekström & Sverker Sörlin, *Alltings mått: Humanistisk kunskap i framtidens samhälle* (Stockholm: Norstedt, 2012), s. 193–203. Se även till exempel Sverker Sörlin, "Grön humaniora – vad, när, varför och varthän?", *Kulturella perspektiv*, 1:1 (2016), s. 8–19; Sverker Sörlin, "Humanities of Transformation: From Crisis and Critique towards the Emerging Integrative Humanities", *Research Evaluation*, 27:4 (2018), s. 287–297.

11. Ekström & Sörlin 2012, s. 230.

12. Ekström & Sörlin 2012, s. 204–208.

13. Se till exempel Björn Wittrock & Stefan Lindström, *De stora programmens tid: Forskning och energi i svensk politik* (Stockholm: Akademilitteratur, 1984); Jenny Eklöf & Christer Nordlund, "Den tvärvetenskapliga miljöforskningens ideal, fallgorpar och realiteter: Biodrivmedel i humanistisk belysning", i Bosse Sundin & Maria Göransdotter (red.), *Mångsysslare och gränsöverskridare: 13 uppsatser i idéhistoria* (Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet, 2008), s. 151; Katarina Nordström, *Trängsel i välfärdssstaten: Expertis, politik och rumslig planering i 1960- och 1970-talets Sverige* (Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet, 2018).

14. Se till exempel det forskarupprop som låg till grund för Centrum för tvärvetenskap: "Vädjan om samarbete för överlevnad", *DN*, 8/3 1972. Tengström hörde inte till undertecknarna, utan anslöt kort senare i samband med bildandet.

15. Tengström 1977, s. 47.

16. Tengström 1977, s. 47–48.

17. Symposiets anföranden trycktes i bokform, se Emin Tengström, Göran Bäckstrand, Bo Hedberg, Gunnar Adler-Karlsson & Bengt Hubendick, *I stället för tillväxt* (Stockholm: Liber, 1982), s. 19.

18. Normalstudieplanen för ämnet återfinns som bilaga i Tengström 1977, s. 82–83.

19. Emin Tengström, *Det antika romerska samhället i humanekologisk belysning* (Göteborg: Centrum för tvärvetenskap, Göteborgs universitet, 1978a, andra upplagan), s. 40–44.

20. Tengström 1978a, s. 1.

21. Tengström 1977, s. 55.

22. Ett annat exempel är att statsvetaren och fredsforskaren Björn Hettne uppdrogs att skriva en idéhistorisk "bakgrundsrapport" om västerländsk utvecklingsdebatt i anslutning till den statliga Naturresursutredningen, se Björn Hettne, *Strömfåra och kontrapunkt i västerländsk utvecklingsdebatt* (Stockholm: Naturresurs- och miljökommittén, 1982).

23. Se till exempel Jenny Andersson, "Choosing Futures: Alva Myrdal and the Construction of Swedish Futures Studies, 1967–1972", *International Review of Social History*, 51:2 (2006), s. 277–295.

24. Tengström 1977, s. 27; intervju med Tengström, maj 2021.
25. Se till exempel Emin Tengström, Ingegerd Bergfors, Kjell O. Blom & Sigfrid Rönnerstrand, *Sverige nu – och sedan? En humanekologisk studie av naturresursomsättningen i det nutida och framtida Sverige* (Göteborg: Chalmers, 1982), s. 193–249.
26. Tengström 1977, s. 50.
27. Se till exempel Björn Eriksson, Carl Gustaf Ivarsson & Britta Jungen, "Lågenergismhället": *En förstudie* (Göteborg: Centrum för tvärvetenskapliga studier av människans villkor, 1974).
28. Jonas Anshelm, *Mellan frälsning och domedag: Om kärnkraftens politiska idéhistoria i Sverige 1945–1999* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2000), s. 148–151.
29. Emin Tengström, *Om samskap och sekundärekonomi: Ett svenskt framtidsscenario 1981–1994* (Göteborg: Centrum för tvärvetenskapliga studier av människans villkor, 1978b). För en senare version se Emin Tengström, *Samarbete i grannskap* (Uppsala: Miljöförbundet, 1981). Se även exempelvis Emin Tengström, "Alternativ produktion nyckel till framtiden?", *GP*, 28/11 1978.
30. Michael Marien, "The Two Visions of Post-Industrial Society", *Futures*, 9:5 (1977), s. 415–431; Emin Tengström, "Presentation av M. Mariens uppsats 'The Two Visions of Post-Industrial Society'", i Christian Swalander & Emin Tengström (red.), *Rapport nr. 1: Industrisamhällets utvecklingsproblem. Försök till problemsammanfattning* (Göteborg: Centrum för tvärvetenskapliga studier av människans villkor, Göteborgs universitet, 1979), s. 62–64; Tengström 1981, s. 8–10; Tengström, Bergfors, Blom & Rönnerstrand 1982, s. 235–239.
31. Carl Magnell, "Här är mannen som vill ge oss en ny dimension", *Exp.*, 10/6 1979. Se även Birgitta Nyblom, "Sekundära ekonomin gör livet meningsfullt" och "Samskapet – så kan det gå till", *DN*, 9/1 1978; Inga-Lisa Sangregorio, "Höger-vänsterskalan fungerar inte: Vi behöver en ny politisk analys", *DN*, 23/12 1978; Björn Hultman, "Missnöjda socialdemokrater och centerpartister bildar eget parti: Det kan hända snart – tror forskare i Göteborg", *GT*, 22/2 1979; "Kvinnor på marsch", *AB*, 19/8 1979; Björn Lindgren, "Miljöfrågorna ny skiljelinje", *AB*, 22/12 1979; Karin Berglund, "Emin Tengström ser ny opposition växa fram: Är du A- eller B-partist?", *DN*, 12/3 1980.
32. Marien 1977, s. 425.
33. Emin Tengström, "Det riktigt långa perspektivet", i Bengt Nyström & Per Sörbom (red.), *När elektriciteten kom: Tretton uppsatser om elkraftens historia i Sverige* (Stockholm: Tekniska museet, 1984), s. 289–301, citat på s. 300.
34. Tengström 1978a, s. 1. Se även Ulf Nyström, "Humanekologen som bär Chalmers-tröja med stolthet", *GP*, 7/2 1981.
35. Eriksson, Ivarsson & Jungen 1974, s. 26–34, citat på s. 34.
36. Lindberg & Nilsson 1996, s. 421–422.
37. David Larsson Heidenblad & Isak Hammar, "A Classical Tragedy in the Making:

Rolf Edberg's Use of Antiquity and the Emergence of Environmentalism in Scandinavia", *International Journal of the Classical Tradition*, 24:2 (2017), s. 219–232, citat på s. 232.

38. Emin Tengström, *The Early Roman Empire in the Perspective of Human Ecology* (Göteborg: Institutionen för fredsforskning och humanekologi, Göteborgs universitet, 1983); intervju med Tengström, maj 2021.

39. Se till exempel Emin Tengström, "En svensk romersk historia", *GP*, 16/5 1973; Emin Tengström, "Den klassiska traditionen i Norge", *GP*, 13/11 1978.

40. Emin Tengström, "Antiken och framtidsdebatten", i Birger Bergh, Hans Furuhaugen, Tullia Linders, Anders Sundberg, Suzanne Unge, Margareta Winqvist (red.), *Antiken, död eller levande* (Uppsala: Carmina, 1984), s. 77–86, citat på s. 86.

41. Bernt Gustavsson, *Bildning i vår tid: Om bildningens möjligheter och villkor i det moderna samhället* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1996), s. 30–31.

42. Emma Eldelin, "De två kulturerna" flyttar hemifrån: C.P. Snows begrepp i svensk idédebatt 1959–2005 (Stockholm: Carlsson, 2006), s. 72, 127–130.

43. Östh Gustafsson 2020, s. 408.

44. Östh Gustafsson 2020, s. 343–355.

45. Nyström 1981.

46. Birgitta Hambræus & Emin Tengström, *Vad kan du och jag göra åt framtiden? Utgångspunkter för en konstruktiv debatt* (Stockholm: Bonnier, 1976), s. 9.

47. Emin Tengström, obetitlat bidrag i Lars Broman (red.), *Så blev jag kärnkraftsmotståndare* (Uppsala: Miljöförbundet, 1979), s. 103.

48. Emin Tengström, "När får vi en svensk naturresurspolitik?", *GP*, 3/2 1984; Emin Tengström, "Attityden till tekniken det centrala i miljörelsen", *GP*, 25/6 1985; Emin Tengström, "Den svarta duvans strategi: Det går att civilisera makten!", *GP*, 12/8 1985; Emin Tengström, *Myten om informationssamhället: Ett humanistiskt inlägg i framtidsdebatten* (Stockholm: Rabén och Sjögren, 1987a), s. 22.

49. Se till exempel Skovdahl 2008.

50. Emin Tengström, "Humanisters och kulturarbetares ansvar", i Mats Bäck (red.), *Kultur och humaniora i datasamhället* (Stockholm: Liber Utbildningsförlaget, 1986a), s. 7–15; Tengström 1987a; Emin Tengström, "Humanistisk kunskap i framtidens informationsmiljö", i Gunnar Bergendal (red.), *Information – kunskap – ansvar* (Lund: Studentlitteratur, 1987b), s. 45–53.

51. Tengström 1986, s. 11–12, citat på s. 12. Se även Tengström 1987a, s. 73–78.

52. Emin Tengström, "Behovet av kunskapsintegration", i Johan Hedborg (red.), *Kunskap för framtiden: Dokumentation från arkitektmötet i Göteborg den 13–14 april 1984* (Göteborg: Arkitektförbundet, Svenska Arkitekters Riksförbund, Svenska Inredningsarkitekters Riksförbund, Landskapsarkitekternas Riksförbund, 1984), s. 15–16; Tengström 1986a, s. 10–11; Tengström 1987b, s. 48–49.

53. För en ingående analys av den svenska Snowreceptionen se Eldelin 2006.

54. Emin Tengström, "Utgå från människan – inte från tekniken", *DN*, 14/3 1984.

55. Tengström 1986a, s. 13; Tengström 1987a, s. 107–108, 113–116. Drygt tio år efter *Myten om informationssamhället* kom ett slags uppföljare, i vilken internet naturligt nog fick ett större utrymme. Se Emin Tengström, *Hur förändras våra livsvillkor? En kritisk betraktelse av K-samhället, IT-samhället och kunskapssamhället* (Stockholm: Rabén Prisma, 1998).

56. Intervju med Tengström, maj 2021.

57. Louise Limberg & Lena Skoglund, "Biblioteks- och informationsvetenskap", i *Personliga tillbakablickar över ämnesområden vid Göteborgs universitet* (Göteborg: Seniorakademien vid Göteborgs universitet, 2015). Se även Emin Tengström, *Forskningsanvändning av bibliotekarielinjen vid Högskolan i Borås: Förslag till åtgärder* (Stockholm: Universitets- och högskoleämbetet, 1986b).

58. Intervju med Tengström, maj 2021.

59. Intervju med Tengström, maj 2021.

60. David Larsson Heidenblad, "Miljöhumaniora på 60-talet? Birgitta Odéns miljöhistoriska initiativ och skissernas historiografi", *Scandia*, 85:1 (2019), s. 37–64.

61. Odéns professorskollega Sven Tägil ledde exempelvis projektet "Sveriges internationella villkor" (1975–1978), vilket förlades till Historiska institutionen i Lund och även i övrigt dominerades av just historiker. Se Gustav Holmberg, "Framtiden: Historikerna blickar framåt", i Gunnar Broberg & David Dunér (red.), *Beredd till bådadera: Lunds universitet och omvärlden* (Lund: Lunds universitet, 2017), s. 280–302. Till den parallellt pågående framtidsstudien "Energi och samhälle" bidrog Lars J. Lundgren med en delrapport om svensk energipolitik i historisk belysning. Se Lars J. Lundgren, "Energipolitiken i Sverige 1890–1975" (Stockholm: Projektgruppen Energi och samhälle, Sekretariatet för framtidsstudier, 1976).

62. Holmberg 2017, s. 288–289; Larsson Heidenblad 2019, s. 42; Östh Gustafsson 2020, s. 284, 314.

63. Se not 5 i detta kapitel.

64. Tengström 1977, s. 47.

65. Nyström 1981.

66. För en liknande iakttagelse se Elzinga 1994, s. 37.

67. Jag tänker då främst på begrepp som fokuserar på gränsdragningar och gränsöverskridanden mellan olika discipliner eller kunskapskulturer, alternativt mellan vetenskapen och andra samhällsfärer: *boundary work*, *boundary objects*, *boundary organizations*, etc. För en begreppsöversikt på svenska se Per Wisselgren, "Vetenskap och/eller politik? Om gränsteorier och utredningsväsendets vetenskapshistoria", i Bosse Sundin & Maria Göransdotter (red.), *Mångsysslare och gränsöverskridare: 13 uppsatser i idéhistoria* (Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet, 2008), s. 103–119.